

Великий і Малий Державні Герби України: історична традиція та сучасність

Марія Дмитрієнко,
доктор іст. наук,
зав. відділу
спеціальних
історичних дисциплін
Інституту історії
України НАН України

Серед неодмінних зовнішніх атрибутів держави чільне місце посідають герб, прапор, гімн. Система державних символів, що склалася у світовій практиці, не виробила канонів, які б регламентували засади творення державного герба. Останній є, так би мовити, національним продуктом — віддзеркаленням специфіки геральдичних традицій, що примхливо фокусують індивідуальні риси історичного розвитку тієї чи тієї країни.

Доволі специфічною є й історія державної символіки України. Обмежимося тут розглядом традиції побутування Великого і Малиго державних гербів, що має вже майже вікову історію.

Правовий прецедент створив закон, ухвалений Українською Центральною Радою 22 березня 1918 р., що ним затверджувався Великий і Малий державні герби Української Народної Республіки. Обидва знаки мало різнилися композиційно.

Свого часу в праці "Цікаве з української геральдики" авторитетний вітчизняний гербознавець Роман Климкевич слушно звернув увагу на оздоблення в обох випадках "знака Володимира" маловиразним негеральдичним орнаментом. Але, незважаючи на геральдичні та мистецькі вади, Малий та Великий герби 1918 р. сприяли формуванню й усталенню в суспільній свідомості та вітчизняній

геральдичній практиці нових дефініцій, забезпечили трансформацію тризуба у модерний державний герб.

Великий та Малий герби 1918 р. стали першим втіленням ідеї, що згодом набула розвитку. *Наприкінці 30-х років ХХ ст. відомий український геральдист М. Битинський на замовлення Уряду УНР в екзилі розробив державні відзнаки України — справжній шедевр українського геральдичного мистецтва, а поміж ними Великий, Середній та Малий державні герби. Лейтмотивом гербового триптиха стала соборність українських земель, що на час створення гербів перебували у складі різних держав: Чехословацької республіки, Речі Посполитої, Румунського королівства, СРСР.* Проекти М. Битинського, що так і не набули статусу легітимних державних відзнак, стали визначною пам'яткою української геральдичної культури та політичної історії, набули суспільного визнання. Отже, в історичній перспективі вимальовується стійка геральдична традиція, вектор якої спрямований у сучасність. Тому оперувати такими поняттями, як Великий та Малий державні герби, аналізуючи національну геральдичну спадщину, цілком слушно.

Окремою сторінкою новітньої геральдичної історії України стала Постанова Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. "Про Державний Герб України", яка затвердила "тризуб як Малий герб України, вважаючи його головним елементом Великого герба України".

Ідейну основу конструкції чільного атрибуту держави заклала ст. 20 Конституції України, ухвалена 28 червня 1996 р. 302-ма народними депутатами о 6 годині 15 хвилин, вже на ранок після Конституційної ночі. Вона визначила обов'язковими складовими майбутнього Великого державного герба Малий державний герб України (покликаний відігравати роль головного елемента) та герб Війська Запорізького.

На виконання відповідних постанов Верховної Ради "Про державні символи України" від 3 вересня 1996 р. та Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 р. "Про проведення конкурсу на кращий ескіз Великого державного герба України і кращий текст Державного гімну України", спеціально створеною Державною комісією з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз Великого державного герба України 11 червня 1997 р. схвалено проект, виготовлений авторським колективом у складі *М. Ф. Дмитрієнко, О. А. Івахненко, В. С. Мітченка, Ю. К. Савчука.* У жовтні 2002 р. проект Закону "Про Великий державний герб України" було внесено Президентом України на розгляд Верховній Раді України.

Юрій Савчук
канд. іст. наук,
с. н. с. відділу
спеціальних
історичних дисциплін
Інституту історії
України НАН України

Згідно з положеннями концепції проекту Великого державного герба України пропонується обрати основними елементами майбутнього головного символу країни ті, що відобразатимуть складний історичний шлях розвитку нашої державності, відповідатимуть канонам світової геральдики, потребам новітньої історії та правовим нормам.

Зокрема, діючи відповідно до вимог Конституції України, автори на почесне місце, у центрі композиції, вміщують Малий державний герб України. Таке ідейне, геральдичне та графічне рішення потребує логічного доповнення, що має створити виразніше історичне тло, повніше розкрити головний зміст державної символіки. Його найкраще формують, як того вимагає конституційна норма, герб Війська Запорізького, а також, на нашу думку, герб Галицько-Волинської держави. Відтак композиційна конструкція Великого державного герба відводить козакові з мушкетом та золотому леву доволі почесну роль щитотримачів, немовби охоронців і дійсних спадкоємців державного герба княжої доби.

Вибір фігур щитотримачів базується на логіці дослідження історичного процесу, поміченої ученими ще на початку ХХ ст. У 1912 р. під час дискусії дослідників української геральдики стосовно вибору національного символу, який би міг слугувати державним гербом, науковцями висловлювалася думка про можливість задля досягнення святої згоди, компонувати герб держави з елементами, що репрезентують державотворчі центри Сходу і Заходу України. Тоді відомий львівський історик *С. Томашівський* у своїй праці "Український національний герб" дійшов висновку: "Отож, якщо дуалізм, то — лев і запорожець".

Малий Державний Герб України

Подальший перебіг історичних подій підтвердив слушність такої думки. Саме ці емблеми були обрані для самоідентифікації державами, що постали на українських теренах за доби національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Українська Народна Республіка, як уже зазначалося, обрала своїм гербом тризуб. Закон Ради Державних Секретарів про самостійність земель Австро-Угорської монархії від 12 листопада 1918 р., схвалений наступного дня у Львові Українською Національною Радою, передбачав для Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) герб у вигляді золотого лева на блакитному полі, а за періоду Української Держави гетьмана Скоропадського Г. Нарбут розробив державну печатку із зображенням козака з мушкетом.

Найавторитетніші вчені, серед них академік *М. Грушевський*, надавали козаку з мушкетом першість поміж історичних державних гербів. Пріоритетність цього символу визнавали й видатні фахівці в галузі геральдики Г. Нарбут та В. Модзалевський. Інші дослідники вбачали у ньому "плід творчості тільки нашого народу" і зазначали, що "між гербами інших народів і держав не маємо подібного...".

До того ж, образ козака — твір пишного, блискучого періоду нашої історії, коли весь загал народу пробудився від буденного життя і станув до боротьби в обороні національної незалежності". Безперечно, в цьому сенсі козак із мушкетом не тільки не втратив свого історичного значення, а й набуває актуального звучання для сьогодення, у якому можемо віднайти паралелі козацькій добі.

**Проект
Великого державного герба України,
підготовлений
М. Ф. Дмитренко, О. А. Івахненком,
В. С. Мітченком, Ю. К. Савчуком**

Роком появи геральдичного образу козака з мушкетом історики схильні вважати 1576-й (за даними "Літопису Гадяцького полковника Григорія Граб'янки"), коли польський король *Стефан Баторій* разом з іншими клейнодами надав запорізькому гетьману "на печаті герб — рицар з самопалом і на голові ковпак перекирвлений". На печатках двадцяти гетьманів впродовж 1595 — 1764 рр. карбували образ козака з мушкетом із певними графічними видозмінами.

зображень "Герба Нації" на сотенних прапорах. Розпорядження (ордер) гетьмана набуває особливої історичної ваги єдиного тогочасного правового документа найвищого державного рівня, що спеціально регулює використання державної символіки. Отже, козак із мушкетом, безсумнівно, має бути зображений серед символів Великого державного герба України.

Лев — один із традиційних, найстаріших геральдичних знаків — є улюбленцем багатьох народів.

Тризуб Володимира.

Посли київського князя Ігоря у X ст. при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки з тризубами. За часів Київської Русі тризуб стає великокнязівським знаком — його зображення археологи знаходять на монетах, печатках, посуді, цеглі, настінних розписах.

Київський князь Володимир Святославович (980 — 1015 рр.) карбував тризуб на монетах, де з одного боку зображувався портрет володаря, а з іншого — тризуб і надпис "Володимир на столі, а це його срібло".

Козак із мушкетом фіксує ознаки різного часу й регіональні особливості, оскільки карбувався на печатках лівобережних і правобережних гетьманів та був свідком широкої палітри подій епохального значення — Національно-визвольної війни українського народу, державницьких змагань Гетьманщини.

Дослідники констатують певну еволюцію як внутрішнього змісту, так і зовнішнього вигляду цього геральдичного знака. Всі вони стосуються не суті зображення як такого, не порушують основний графічний тип, а віддзеркалюють притаманний епосі мистецький стиль, художній смак, почерк граверів, техніку виготовлення.

За Гетьманщини козак із мушкетом остаточно утвердився як державний герб, набув ознак загальнонаціонального символу. У справочинстві Гетьманщини він іменується "гербом Нації", "гербом Малоросійським", "Національним".

Зокрема, в "Ордері" гетьмана Кирила Розумовського 1755 р. йдеться про обов'язковість

Національний герб із зображенням козака із мушкетом. Середина XVIII ст.

Тільки в Європі з наших найближчих сусідів його використовують Болгарія, Чехія, Фінляндія, Швеція, Бельгія, Люксембург, Норвегія. Не менш популярним був образ лева і в українських землях, що спричинилося до появи спеціального терміна "руський лев", під яким розуміється передусім герб Галицько-Волинської держави та міста Львова. Спочатку він з'являється на печатках галицьких

Великий та Малий Державні Герби УНР. 1918 р.

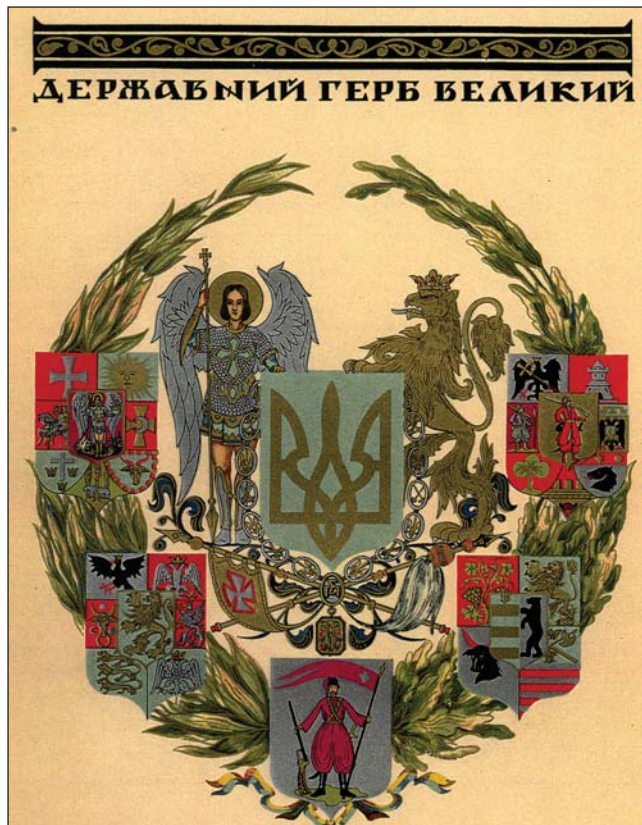
князів, згодом, що є типовим явищем середньовічної доби, династичний знак набуває характеру територіально династичного. А за періоду найбільшого розквіту Галицько-Волинської держави, що для XIV ст. історичною наукою ідентифікується як королівство, знак лева набуває значення державного герба і відтоді його сприйняття у цій ролі залишається незмінним. Цю традицію у XX ст. наслідувала новітня форма української державності на західноукраїнських землях — ЗУНР, котра обрала своїм символом саме лева, про що вже йшлося.

Солідаризуємося з тими істориками, на чие переконання лев як символ Галицько-Волинської держави, що успадкувала від Київської Русі державницьку традицію, та як головний геральдичний знак західноукраїнських земель загалом, котрі впродовж XIX — XX ст. відігравали роль одного з центрів відродження національного й державного життя, гідний постасти на державному гербі щитотримачем.

Вінець княжої доби, вершини розквіту давньоукраїнської держави, у поєднанні зі знаком тризуба вказує на першовитоки нашої державності — Київську Русь. Він, як і в низці гербів багатьох республіканських країн (Угорщина, Чехія, Польща, Фінляндія, Російська Федерація), — виняткова згадка про величне минуле за новітніх часів та ознака найвищого достоїнства Великого герба, символ суверенітету і вікових державних традицій.

Намет у звичній ролі слугує прикрасою герба та виконує функції єдиної ланки між клейнодом і щитом. Найчастіше саме він віддзеркалює мистецький смак і стиль епохи, втілюючись у примхливий геральдичний орнамент з його розмаїттю форм і художньою фантазією. Намет Великого державного герба України стилізовано під українське бароко. Він найвиразніше підкреслює національний колорит графічної композиції.

Великий герб — не тільки графічне втілення історії державницької традиції, а й мистецький,

Середній, Малий та Великий Державні Герби М. Битинського, виготовлені на замовлення уряду УНР в екзилі. 1930-ті роки.

графічний твір, примітний іншими, інтернаціонально визнаними символами країни. Здебільшого — це широкий спектр зображень флори чи фауни, в деяких випадках — мотивів національного орнаменту.

"Без калини немає України", — говорить народна мудрість.

Поетичним образом, що найбільш придатний на цю роль у гербі країни, є кетяг калини в поєднанні з пшеничним колоссям — ознакою щедрості та багатства української землі, добробуту й миролюбного характеру її народу. Внаслідок досліджень творчого спадку Великого Кобзаря — національного генія *Т. Г. Шевченка* — виявилось, що з-поміж назв рослин, які згадуються у його творах, найчастіше трапляється саме калина. У багатьох випадках, як засвідчує світова практика, герби країн прикрашає стрічка національних барв. Вона додатково підкреслює природний зв'язок між кольоровою гамою герба та національними барвами. Традиційно стрічка розміщується у підніжжі щита.

Скомпоновані рукою історії в єдине символічне ціле, споконвічні емблеми різних форм української державності зливаються у загальному, логічно досконалому графічному творі, який засвідчує історичну спадковість неперервності та наступності державницької традиції.

Великий державний герб України є символом новітньої Української держави, фокусуючи в собі головні етапи її становлення й багатовікового розвитку, та слугує втіленням провідної національної ідеї — ідеї соборності українських земель і їх демократичного республіканського устрою. Він не тільки живитиме патріотичні почуття, а й гідно репрезентуватиме Українську державу у світовому співтоваристві. Автори, надаючи перевагу історичній національній символіці — знаку княжої держави Володимира Великого, леву та козаку з мушкетом — дотримувалися відомої істини:

*символи не обирають,
символи успадковують.*